

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК: 368. 5 (477)

JEL Classification: G 22, Q 18, Q 19

*Стельмащук А.М.,
д-р екон. наук, професор, головний науковий
співробітник науково-дослідної частини,
Подільський державний аграрно-технічний університет*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ РИНКУ АГРАРНОГО СТРАХУВАННЯ З ДЕРЖАВНОЮ ПІДТРИМКОЮ

Постановка проблеми. Однією з провідних галузей в Україні є сільське господарство експортоутворююча галузь, що забезпечує значні надходження до бюджету країни та надає мільйонам українців робочі місця. Крім того, ефективність функціонування аграрного сектора економіки України, насичення ринку стратегічно важливими видами продукції та задоволення потреб споживачів є головним завданням аграрної політики держави. Однак досліджувана галузь, на відміну від інших, вирізняється високим ступенем ризиків.

Це пов'язане з тим, що сільське господарство є сферою діяльності, на успішну результативність якої значною мірою впливають різноманітні фактори, зокрема погодні та кліматичні, дію яких у багатьох випадках контролювати неможливо. Тому основою розвитку сільського господарства, його збалансованості та стабільності виступає страхування сільськогосподарської діяльності.

Важливо відзначити, що аграрне страхування займає центральне місце в системі господарювання країн, що базуються на ринкових засадах, забезпечуючи, з одного боку, надійний страховий захист від ризиків суб'єктів ринкових відносин, страховий захист майнових інтересів членів суспільства та потреби економіки в інвестиційних ресурсах – з іншого боку. Крім того страхування є невід'ємним елементом економічних відносин сільськогосподарських підприємств різних форм власності. Таким чином, непередбачуваність природних чинників у поєднанні із умовами ринкового середовища, що характеризується високим рівнем конкуренції, підвищують ризикованість функціонування сільськогосподарських підприємств, що вимагає від керівництва впровадження дієвих механізмів захисту від таких ризиків, прерогативою яких є ефективне аграрне страхування з державною підтримкою.

Система страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою здатна значно ефективніше забезпечувати відшкодування сільгоспвиробникам, ніж це робить держава своїми прямими виплатами з резервного фонду Державного бюджету України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження в зазначеній сфері останнім часом суттєво активізувалися серед вітчизняних науковців. Вагомий внесок у теорію та методологію страхових відносин в аграрній сфері внесли такі вчені, як: Б. Борисова [1], О. Борсук [2], К. В. Грушко [3], Л. Гутко [4], О. Кобилянська [5], А. Кондрашихін [6], І. Кушнір [8], Г. Матвієнко [9], Т. Мостенська [10], А. Наумов [11], О. Непочатенко [12], С. Нужна [13], П. Стецюк [17], Н. Тарельник [18] та інші. За результатами аналізу їх останніх досліджень і публікацій встановлено, що існуючий рівень невизначеності, мінливості, ймовірності та ризиковості аграрного виробництва потребує подальших глибоких досліджень щодо формування і функціонування ринку аграрного страхування в Україні, відповідно до стандартів та принципів організації страхової діяльності в країнах Європейського Союзу. Особливо важливими і не вирішеними залишаються питання щодо обґрунтування організаційно-методичних основ формування ринку аграрного страхування з державною підтримкою.

Постановка завдання. Метою публікації є обґрунтування сутності ринку агрострахування, визначення основних організаційно-методичних засад його формування, проведення структурної характеристики його структурних елементів та оцінки ефективності функціонування існуючого ринку страхування сільськогосподарської продукції в Україні, а також обґрунтування напрямів удосконалення процесу агрострахування, зокрема формування ринку аграрного страхування з державною підтримкою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наукою і передовим зарубіжним, а також вітчизняним досвідом підтверджено, що досягнення продовольчої незалежності і підвищення

добробуту населення країни можливе лише за стабільного функціонування сільськогосподарських підприємств, яке можливе через зменшення ризиків їх діяльності. Відомо, що процес виробництва сільськогосподарської продукції не завжди передбачуваний, оскільки в технологічному процесі приймає участь земля, насіння, техніка, добрива та інші ресурси, ефективність яких залежить від їх якості та своєчасності виконання технологічних робіт та досягнення продуктивної збалансованості. Тому аграрії намагаються мінімізувати втрати від непрогнозованих подій, які створюють ризик [1; 2].

Наприклад в рослинництві, щоб отримати високий, (запрограмований) урожай, потрібно забезпечити оптимальні умови для росту рослин (наприклад збалансованість NPK, рівень вологості чи тепла), не допустити через несприятливі погодні умови порушення оптимальних термінів посіву, збирання урожаю чи виконання інших важливих сільськогосподарських робіт [1; 2; 5]. Але іноді виходить навпаки — через порушення збалансованості факторів, вплив несприятливих факторів посилюється, тобто функціонує закон мінімуму (бочка Лібіха). За цим Законом рівень урожайності залежить від фактора, показник якого забезпечує мінімальну врожайність. Наприклад, рівень внесення азотних добрив запрограмований на врожай озимої пшениці 100 ц зерна з гектара, рівень внесення фосфорних добрив розрахований на 75 ц з гектара, сума активних температур у вегетаційний період забезпечує врожай 90 ц/га, а сума опадів у вегетаційний період забезпечує лише 50 ц зерна з гектара. При зазначених рівнях факторів господарство фактично отримує урожай 50 ц з гектара (на рівні мінімального фактора). І в цьому випадку не допоможе додаткове внесення добрив – це будуть лише зайві, непродуктивні витрати. Підвищення (регулювання) врожайності можна досягти (в даному випадку) лише шляхом запровадження зрошення, тобто шляхом покращення мінімального фактора. Відповідна система ризиків недоотримання і втрати сільськогосподарської продукції виникає також при порушенні оптимальних термінів виконання основних технологічних робіт – посіву культур та збирання урожаю.

Крім перелічених факторів ризиковими є ще й події навколишнього середовища, які можуть пошкодити сільськогосподарські культури. До основних сільськогосподарських ризиків відносять: посуху; надлишок опадів, який може призводити до повені; град, що механічно пошкоджує або й знищує рослину; заморозки; шкідників; хвороби [5; 12].

Аналогічно ризики виникають і в тваринництві. Відомо, що сільськогосподарські тварини потрібно щоденно своєчасно і повноцінно нагодувати, а також захистити чи вилікувати від хвороб і в результаті отримати продукцію та продати її. Якщо ж фермеру не вистачило кормів або якщо тварини захворіли і більше не дають свою продукцію, він отримує фінансові збитки.

Тому для зменшення впливу ризикових факторів на результати сільськогосподарського виробництва необхідно розвивати аграрне страхування, яке є найважливішим інструментом управління ризиками у більшості випадків. Дослідженням виявлено, що у сучасному світі найбільш надійним інструментом управління ефективністю аграрного виробництва визнане агрострахування. Агрострахування – це механізм управління усіма сільськогосподарськими ризиками, який забезпечує часткову чи повну компенсацію суб'єкту господарювання втрат через негативний вплив погоди і природних ризиків [4; 9]. Встановлено, що існуючі альтернативи агрострахування, такі як протиградові сітки, системи зрошення й іригації, вітрові установки в садах потребують капітальних вкладень на етапі їх придбання та встановлення. Захищають вони тільки від певних типів ризиків, до того ж більшості агровиробників це просто фінансово непосильне. При цьому визначено, що затягування з проведенням комплексного реформування сільськогосподарських підприємств, а також відсутність коштів призвело до того, що страхування врожаю сільськогосподарських культур проводилося в небагатьох підприємствах. З метою розширення страхового ринку за основними видами сільськогосподарської продукції до обов'язкових видів страхування було віднесено також страхування урожаю зернових культур і цукрових буряків сільськогосподарськими підприємствами всіх форм власності. За іншими ризиками страхування здійснювалося в добровільній формі. Проте щодо використання обов'язковості чи добровільності здійснення страхування врожаю і надалі існують різні думки, адже як одна форма, так і інша мають низку своїх переваг та недоліків.

Встановлено, що у міжнародній практиці, на сьогодні, не існує позитивного досвіду функціонування обов'язкової системи страхування врожаю, оскільки, як виявилось, обов'язкова система страхування врожаю стала додатковим "податком", адже результатом запровадження обов'язкового страхування врожаю стають невиправдані витрати для сільськогосподарських виробників та нестабільне страхування.

Необхідно відзначити, що Україна вже обрала шлях запровадження системи обов'язкового страхування врожаю сільськогосподарських культур. Цим заходом зроблено спробу дати поштовх розвитку страхування на засадах обов'язковості та державної підтримки (часткової компенсації страхових внесків за рахунок бюджетних коштів). Окремі кращі практики засвідчують про ефективність такого заходу. При цьому необхідно відзначити при фінансових затрудненнях, за умови добровільності, система страхування врожаю в Україні матиме кращі перспективи розвитку, оскільки обов'язкова форма призводить до задіяння двох базових принципів, дотримання яких є необхідною передумовою ефективною та стабільною страховою системою, а саме принципу актуарної збалансованості та принципу достовірної інформації. Натомість, добровільна система створює

передумови для формування зацікавленості та не сприяє використанню викривлених стимулів обох сторін страхового процесу. Таким чином, обидві форми страхування можуть бути ефективними в залежності від рівня раціональності їх вибору й обґрунтованості впровадження.

З метою здійснення об'єктивного підходу до оцінки і обґрунтування ефективності розвитку сфери аграрного страхування доцільно дослідити поставлену проблему в історичному ракурсі, тобто від початку впровадження страхування в сільському господарстві України. В процесі дослідження виявлено, що створення системи законодавства про страхову діяльність в Україні розпочалося з прийняттям Декрету Кабінету Міністрів України «Про страхування» [1; 3; 4].

Встановлено, що формування та функціонування страхових відносин в аграрній сфері базується і нерозривно пов'язано з еволюційним процесом організації виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції. Дослідження процесу становлення та розвитку страхування необхідно розглядати як важливий етап усвідомлення його сутності й значимості у процесі нейтралізації ризиків аграрної сфери [9; 12].

Етапи розвитку аграрного страхування нерозривно пов'язані з: перманентними суспільно-економічними трансформаціями, які мають зазвичай циклічний характер; розвитком товарно-грошових відносин; формуванням правил, норм й культури страхових відносин у суспільстві; усвідомленням суб'єктами страхування економічної необхідності та доцільності спільної співпраці тощо.

Важливим поштовхом для розвитку вітчизняного ринку аграрного страхування стало прийняття у 2004 р. Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» [11], в якому узагальнено основні підходи до субсидування страхових платежів для аграріїв. Виявлено, що протягом 2005–2008 рр. з державного бюджету виділяли кошти на компенсацію частини страхових внесків під час страхування врожаю у таких обсягах: 2005 р. – 5,8 млн грн; 2006 р. – 11,7 млн грн; 2007 р. – 47,8 млн грн; 2008 р. – 72,8 млн грн відповідно [10]. Завдяки державній підтримці аграрного страхування за вказаний період утричі збільшилась застрахована площа з 390,6 тис. га до 1170,0 тис. га. За цей проміжок часу зросла кількість укладених договорів зі страхування сільськогосподарських культур на 56 %. Потужними темпами (більше ніж у 12 разів) – зросла загальна сума зібраних страхових премій – з 12,8 млн грн у 2005 р. до 155,4 млн грн – у 2008 р. [1; 6; 8].

Активізація ринку аграрного страхування у 2005–2008 рр. пов'язана з виділенням компенсації у розмірі 50% страхових платежів виробникам сільськогосподарської продукції, які застрахували свої посіви. Субсидування страхових премій здійснювалося лише для шести видів сільськогосподарських культур, а саме: озима пшениця; жито; ярий ячмінь; соняшник; кукурудза на зерно і цукрові буряки.

За 2005–2008 рр. майже удвічі зросла кількість страхових компаній (з 33 до 62), які надавали страхові послуги за програмою субсидування. Основними страховими продуктами, які реалізували страховики на ринку аграрного страхування стали: комплексне (мультиризикове) страхування; індексне страхування врожайності; страхування кількох (груп) ризиків (град, град-пожежа, обрані ризики, від одного конкретного ризику, індекс погоди) [1; 6; 8; 17]. Наведені показники підтверджують ефективність агрострахування з використанням державної підтримки.

Однак за період фінансової кризи (2009–2010 рр.) вітчизняний ринок аграрного страхування зазнав негативних змін. Незначні обсяги страхування сільськогосподарських культур у 2009–2010 рр., в основному, пояснюються недостатністю фінансових ресурсів у виробників сільськогосподарської продукції. За умов припинення державної фінансової підтримки сільськогосподарського страхування відбулося зменшення страхового забезпечення на 20–30% [1; 6; 17].

Враховуючи критичну ситуацію в сфері агрострахування, було здійснено відповідне удосконалення менеджменту. Зокрема, для координації дій учасників ринку аграрного страхування та захисту їх соціально-економічних інтересів у 2011 році було створено аграрне страхове бюро України для забезпечення консолідації зусиль держави, виробників сільськогосподарської продукції та страховиків щодо побудови ефективної системи страхування аграрної продукції.

Визначено, що досягнення поставленої мети було можливе виключно за умов виконання певних завдань, які полягають у сприянні: розвитку прозорого, ефективного та платоспроможного ринку страхування сільськогосподарської продукції; формуванні системи надання високоякісних страхових послуг, які повною мірою відповідають інтересам і потребам страхувальників та захисті інтересів учасників страхового бюро [10; 18].

Враховуючи доведений позитивний вплив держави на ефективність страхової діяльності, великі надії в організації сталого розвитку агрострахування покладаються на повноцінну реалізацію прийнятого у 2012 р. Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» № 4391-VI від 9 лютого 2012 р. [15], за яким планувалася суттєва активізація процесу покриття страхуванням сільськогосподарських ризиків, проте аграрії протягом 2012–2013 рр. очікуваних субсидій не отримували. У 2013 р. спостерігалось незначне зростання основних показників порівняно з 2011–2012 рр. Так, розмір застрахованих площ був найвищим за останні 5 років (879 тис. га). Цей показник зріс на 18% або на 152 тис. га.

Сучасна динаміка змін ринку аграрного страхування свідчить про позитивні тенденції його розвитку. Проте, необхідно зазначити, що пропозиція на ринку аграрного страхування поки що суттєво

переважає попит на страхові послуги. Лише до 5% сільськогосподарських культур покрито страховим захистом. Натомість в Іспанії, США, Канаді цей показник становить 80%, 70% та 55% відповідно [11; 17]. Наведені порівняльні показники свідчать про невикористаний потенціал розвитку сільськогосподарського страхування за умов дотримання паритету інтересів між усіма учасниками страхового процесу.

В Україні вже 16 страхових компаній отримали ліцензії на здійснення страхування ризиків у сільському господарстві. За структурою ринку аграрного страхування 84% страхових компаній є членами аграрного страхового пула: "Домінанта"; "Страхові гарантії"; "Брокбізнес страхування" та "Українська аграрно- страхова компанія". Решту 16% ринку займають компанії, які надають страхові послуги з добровільного та банківського (заставного) аграрного страхування: "Інго-Україна"; "АСКА"; "ПЗУ Україна"; "Оранта"; "Оранта-Січ" та "Провідна" [4; 8; 13].

Узагальнення процесу становлення і розвитку страхування загалом, як і аграрного зокрема, дає підстави засвідчити таке:

1) існує бажання селян здійснювати сільськогосподарську діяльність за умов безпечності, прогнозованості та очікуваного рівня доходності;

2) виявлена зацікавленість аграріїв у функціонуванні страхового ринку як соціально-економічного середовища, в якому реалізуються їх страхові інтереси;

3) встановлена необхідність формування еквівалентності економічних відносин у системі координат виробників сільськогосподарської продукції, страхових компаній та держави щодо організації та функціонування конкурентоспроможного страхового ринку;

4) визначена доцільність формування системи консолідованої відповідальності між суб'єктами аграрного страхування з приводу наявних сільськогосподарських ризиків, які покриваються страхуванням.

За результатами проведеного дослідження окреслено ключові перспективи подальшого функціонування ринку аграрного страхування в Україні на основі Закону України "Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою", в якому визначені концептуальні засади страхування ризиків в сільському господарстві, відповідно до існуючих вимог та директив Європейського Союзу щодо страхування.

1. Необхідною умовою розвитку сучасної моделі ринку аграрного страхування є підвищення рівня страхової культури, як основи взаємодії між суб'єктами страхового процесу. Забезпечення прийнятної рівня страхової культури сприятиме: фінансово-економічній освіченості селян у сфері страхування; інформаційній обізнаності страхувальників щодо пропонуваного страхових продуктів; встановленню партнерських взаємовідносин між страховиком та страхувальником; швидкому, якісному й справедливому врегулюванню страхових випадків, а також підвищенню рівня комунікаційних та інформаційних зв'язків між суб'єктами страхового процесу.

2. Ефективність та функціональність ринку аграрного страхування багато в чому залежить від рівня його інфраструктурного та інституціонального забезпечення щодо координації дій, спрямованих на вирішення двох взаємопов'язаних питань: а) гарантування страховиком здійснення страхових виплат страхувальнику у разі настання страхової події згідно з умовами, передбаченими договором сільськогосподарського страхування; б) забезпечення рентабельності, платоспроможності та ліквідності страховика, який надає відповідні послуги у сфері аграрного страхування.

3. Реалізація потенційних можливостей розвитку національного виробництва та переробки сільськогосподарської продукції має передбачати створення і функціонування сучасного ринку аграрного страхування з відповідними інноваційними страховими продуктами, які за своїми кількісними і якісними параметрами будуть задовольняти майнові інтереси аграріїв у страховому захисті. У цьому контексті постає необхідність у використанні сучасних технологій менеджменту страхової діяльності та управління бізнес-процесами (андерайтинг ризиків, актуарні розрахунки, укладання договорів страхування, врегулювання збитків, перестраховування, бюджетування, управління фінансовими потоками страхової компанії, застосування інформаційних технологій у страховому бізнесі тощо) страховика з метою підвищення інвестиційної привабливості ринку аграрного страхування в Україні.

Необхідно відзначити, що в Україні, ще починаючи з 2005 року, намагаються впровадити систему державної підтримки страхування сільськогосподарських ризиків. Відповідний механізм використання коштів, що спрямовуються на відповідні цілі, частково був прописаний у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004 № 1877-IV, частково – у Постанові КМУ «Порядок використання коштів державного бюджету, що спрямовуються для фінансової підтримки виробництва продукції тваринництва та рослинництва» від 06.05.2005 р. № 325. Протягом 2005-2008 рр. суми, що виділялися з цієї метою, щороку зростали, що свідчило про позитивну динаміку роботи ринку агрострахування та про усвідомлення державою важливості підтримки агрострахування як вагомого інструмента управління сільськогосподарськими ризиками в Україні. Однак, як показує історичний аналіз досліджуваних питань, незважаючи на те, що у 2005-2008 рр. у державних бюджетах виділялися кошти на часткову компенсацію вартості страхових премій з

урахуванням розширення переліку культур, за страхування врожаю яких можна було отримати страхову субсидію, сільськогосподарське страхування не отримало належного розвитку. У 2008 році було застраховано лише 1,7 % сільськогосподарських угідь. В результаті субсидовані страхові продукти не відповідали потребам.

Встановлено, що основними причинами, які зумовили низький рівень страхування сільськогосподарських ризиків агропідприємствами стали:

- недостатність у агровиробників фінансових ресурсів;
- недотримання аграріями агротехнологічних вимог вирощування культур;
- необізнаність та недовіра до сфери страхування.

Необхідно відзначити, що всі ці попередні напрацювання стали основою для розробки нового базового Закону України "Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою" і подолання всіх минулих недоліків для успішної його реалізації в аграрному секторі економіки України.

З 01.07.2012 р. Законом № 4391 в Україні запроваджено програму державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників шляхом надання з державного бюджету субсидування для оплати частини страхового платежу (страхової премії) за договорами агрострахування.

Великі надії в активізації розвитку і підвищення ефективності агрострахування покладаються на повноцінне впровадження в практику Закон України Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою від 09.02.2012 № 4391-VI [15]. Зазначений Закон спрямований на забезпечення як захисту інтересів держави та сільськогосподарських товаровиробників, так і додаткового контролю за виконанням сільськогосподарськими товаровиробниками технічних умов, регламентів, методик вирощування та культивування сільськогосподарської продукції.

Необхідно зазначити, що якщо раніше страхові компанії, що займалися агрострахуванням, здійснювали діяльність відповідно до ліцензії з майнового страхування, то зараз, завдяки змінам, внесеним до ст. 6 Закону про страхування, ліцензування діяльності зі страхування агропродукції, стало головною вимогою до страховиків, які мають право здійснювати страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, є відповідність їх нормам Закону про страхування, обов'язковість отримання ліцензії на здійснення відповідного виду страхування та членство в Аграрному страховому пулі (далі — Пул), як цього вимагає ст. 15 Закону № 4391.

Тобто, на компенсацію вартості страхових платежів можуть розраховувати лише ті сільгоспвиробники, які застрахували свою продукцію в компаніях, що входять до Пулу, та отримали ліцензію від Нацкомфінпослуг на страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою.

Виявлено, що на сьогодні із 16 страхових компаній, що отримали відповідну ліцензію на здійснення страхування сільськогосподарської продукції, лише чотири є членами Пулу.

Для ефективного функціонування системи агрострахування крім Закону № 4391 має бути прийнято низку нормативних і регламентних документів, оскільки типові (стандартні) договори розробляються для кожного страхового продукту чи окремої культури.

На сьогодні вже розроблені і діють такі нормативні і регламентні документи:

- Порядок та умови надання сільськогосподарським виробникам державної підтримки, затверджений постановою № 813, згідно з яким державна підтримка надається аграріям у формі компенсації до 50% вартості страхового платежу;

- Вимоги щодо участі страхових компаній (страховиків) у страхуванні сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, затверджені наказом № 611 та розпорядженням № 1671;

- Порядок та умови ведення страховиками персоніфікованого (індивідуального) обліку договорів страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, затверджений наказом № 760 та розпорядженням № 2677. Документ зобов'язує страховиків вести персоніфікований (індивідуальний) облік таких договорів у розрізі страхувальників та об'єктів страхування. Цей облік має здійснюватися страховиком шляхом ведення реєстру в електронній формі;

- наказ № 660 та розпорядження № 1968, якими затверджено 10 нормативних документів щодо страхування площ посівів озимих зернових сільськогосподарських культур з державною підтримкою від сільськогосподарських ризиків на період перезимівлі: зокрема Умови страхування площ посівів, Стандартні страхові тарифи, форма Стандартного договору, форма Страхового акта тощо.

Наразі всі сільгоспвиробники за державними програмами закупівель та учасники субсидованих програм страхуються на однакових умовах, за стандартними договорами та мають однакові базові ставки премій. Є уніфікація критеріїв, договорів, процедур огляду підприємств та врегулювання.

Страхові компанії приймають на страхування культури за собівартістю виробництва (витратами) або за вартістю майбутнього врожаю.

Зазвичай рівень застрахованої врожайності визначається за середньою врожайністю по господарству за попередні п'ять років.

Повинна також визначатись і вартість одиниці сільськогосподарської продукції, хоча деякі компанії можуть прийняти на страхування культури за вартістю в попередньому році.

При страхуванні за витратами сільгоспвиробник одержить компенсацію коштів, витрачених на вирощування культур (за вирахуванням франшизи), а при страхуванні вартості врожаю він зможе компенсувати вартість урожаю у разі його загибелі або зниженні врожайності через вплив застрахованих ризиків.

Відповідно до положень Податкового кодексу, страхові премії належать до витрат подвійного призначення, тому повинна виконуватися умова щодо взаємозв'язку застрахованих ризиків із господарською діяльністю сільськогосподарського товаровиробника [14].

Укладення договорів добровільного страхування сільськогосподарських ризиків, у тому числі сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, регламентується пп. 140.1.6 п. 140.1 ст. 140 вищезазначеного Кодексу, першим абзацом якого встановлено, що до складу витрат підприємства-страхувальника відносяться будь-які витрати зі страхування ризиків загибелі врожаю та інших ризиків платника податку, пов'язаних із провадженням ним господарської діяльності, в межах звичайної ціни страхового тарифу відповідного виду страхування, що діє на момент укладення такого страхового договору.

Щодо дати збільшення сільгоспідприємством у податковому обліку витрат на суму страхових платежів зазначимо, що об'єктом страхування у даному випадку є ризик втрати врожаю конкретної сільськогосподарської культури або загибелі чи вимушеного забою тварин даного виду і віку. У зв'язку з цим витрати у вигляді страхового платежу за зазначеним договором страхування відносяться до складу податкової собівартості саме цієї культури чи виду тварин, оскільки згідно з п. 138.8 ст. 138 Податкового кодексу собівартість виготовлених та реалізованих товарів складається з витрат, прямо пов'язаних з виробництвом таких товарів. До того ж п. 138.9 цієї статті визначено, що до складу інших прямих витрат, які включаються до собівартості, включаються всі інші виробничі витрати, які можуть бути безпосередньо віднесені на конкретний об'єкт витрат.

Таким чином, витрати на страхування сільськогосподарських культур чи тварин, птиці, риби тощо відповідно до п. 138.4 ст. 138 Податкового кодексу визнаються витратами того звітного періоду, в якому визнано доходи від їх реалізації.

Визначення страхової суми і страхового платежу за зазначеними договорами страхування встановлено статтями 9 та 10 Закону № 4391.

Так, страхова сума при страхуванні урожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень встановлюється у договорі страхування на підставі страхової вартості майбутнього врожаю, рівня страхового покриття і застрахованої площі.

Страхова сума при страхуванні сільськогосподарських тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції встановлюється в договорі страхування на підставі їх страхової вартості.

Розмір страхового платежу (страхової премії) встановлюється у договорі страхування між страхувальником і страховиком як добуток страхової суми і страхового тарифу, визначеного для кожного виду сільськогосподарської продукції, а також диференційованого в розрізі областей України.

Водночас аграрії можуть страхувати не лише посіви і тварин, а й будь-яке інше майно (нерухомість, транспортні засоби, сільськогосподарську техніку тощо). Для відображення у податковому обліку страхових внесків за іншими страховими ризиками також застосовується пп. 140.1.6 п. 140.1 ст. 140 Податкового кодексу.

Висновки з проведеного дослідження. Аграрне страхування займає центральне місце в системі господарювання країн, що базуються на ринкових засадах, забезпечуючи надійний страховий захист від ризиків суб'єктів ринкових відносин.

Система страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою здатна значно ефективніше забезпечувати відшкодування сільгоспвиробникам, ніж це робить держава своїми прямими виплатами з резервного фонду Державного бюджету України. Агрострахування – це механізм управління усіма сільськогосподарськими ризиками, який забезпечує часткову чи повну компенсацію суб'єкту господарювання втрат через негативний вплив погоди і природних ризиків.

Необхідною умовою розвитку сучасної моделі ринку аграрного страхування є підвищення рівня страхової культури, як основи взаємодії між суб'єктами страхового процесу.

Ефективність та функціональність ринку аграрного страхування багато в чому залежить від рівня його інфраструктурного та інституціонального забезпечення.

Бібліографічний список

1. Борисова В. А. Страховий захист ресурсного потенціалу АПК: монографія. 2-ге вид. перероб. і доп. Суми: Видавництво "Довкілля", 2010. 199 с.
2. Борсук О. М. Страхування сільськогосподарських ризиків як метод підвищення інвестиційної привабливості галузі. *Вісник аграрної науки*. 2010. № 4. С. 77-79.

3. Грушко В. І. Вплив глобальних та інтеграційних процесів на розвиток інститутів фінансового ринку України. *Економічний вісник Донбасу*. 2009. № 4 (18). С. 110-114.
4. Гутко Л. М. Становлення та розвиток сільськогосподарського страхування в Україні. *Агроінком*. 2008. № 3-4. С. 79-82.
5. Кобилянська О. М. Ризик як економічна категорія та його особливості в аграрному виробництві. *Економіка АПК*. 2008. № 1. С. 140-145.
6. Кондрашихін А. Б. Вимірковальний підхід до оцінки підприємницьких ризиків в аграрному виробництві. *Економіка АПК*. 2009. № 11. С. 62-65.
7. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed19960628?lang=uk> (дата звернення: 12.02.2019).
8. Кушнір І. В. Забезпечення страхового захисту аграрних товаровиробників. *Облік і фінанси АПК*. 2011. № 1. С. 149-155.
9. Матвієнко Г. А. Роль державного регулювання в страхуванні аграрних підприємств. *Агросвіт*. 2009. № 2. С. 35-39.
10. Мостенська Т. Л., Скопенко Н. С. Ризик-менеджмент як інструмент управління господарським ризиком підприємства. *Вісник Запорізького національного університету*. Серія: Економічні науки. 2010. № 3 (7). С. 72-79.
11. Наумов А. О. Класифікація ризиків в міжнародній практиці. *Економіка та держава*. 2007. № 1. С. 38-41.
12. Непочатенко О. О., Пушка О. В. Особливості прояву виробничих ризиків у сільському господарстві. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва* / Редкол.: А. Ф. Головчук (відп. ред.) та ін. Умань, 2011. Вип. 75. Ч. 2: Економіка. С. 292-296.
13. Нужна С. А. Оцінка економічного ризику сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2007. № 4. С. 51-59.
14. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 15.02.2019).
15. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою: Закон України від 9 лютого 2012 р. № 4391-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4391-17> (дата звернення: 12.02.2019).
16. Про страхування: Закон України від 07.03.96 № 85/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 12.02.2019).
17. Стецюк П. А. Теорія і практика управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2008. 386 с.
18. Тарельник Н. В. Інформаційне забезпечення страхового менеджменту ризиків в аграрній сфері. *Економіка АПК*. 2011. № 12. С. 156-161.
19. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 12.02.2019).

References

1. Borysova, V.A. (2010), *Strakhovyi zakhyst resursnoho potentsialu APK* [Insurance protection of the resource potential of agrarian and industrial complex], monograph, 2nd edition, corrections and additions, Vydavnytstvo "Dovkillia", Sumy, Ukraine, 199 p.
2. Borsuk, O.M. (2010), "Insurance of agricultural risks as the method of rising investment attractiveness", *Visnyk ahrarnoi nauky*, no. 4, pp. 77-79.
3. Hrushko, V.I. (2009), "Influence global and integration processes on development of institutes of the financial market of Ukraine", *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, no. 4 (18), pp. 110-114.
4. Hutko, L.M. (2008), "Formation and development of agricultural insurance in Ukraine", *Ahroinkom*, no. 3-4, pp. 79-82.
5. Kobylianska, O.M. (2008), "Risk as an economic category and its features in the agricultural production", *Ekonomika APK*, no. 1, pp. 140-145.
6. Kondrashykhin, A.B. (2009), "Measuring approach to the assessment of entrepreneurial risks in agricultural production", *Ekonomika APK*, no. 11, pp. 62-65.
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Law of Ukraine "The Constitution of Ukraine" dated 28.06.1996 no. 254к/96-VR, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed19960628?lang=uk> (access date February 12, 2019).
8. Kushnir, I.V. (2011), "Providing insurance protection to agricultural commodity producers", *Oblik i finansy APK*, no. 1, pp. 149-155.
9. Matviienko, H.A. (2009), "The role of state regulation in the insurance of agricultural enterprises", *Ahrosvit*, no. 2, pp. 35-39.

10. Mostenska, T.L. and Skopenko, N.S. (2010), "Risk management as an instrument of enterprise economic risk management", *Visnyk Zaporizkoho natsionalnogo universytetu*. Seria: Ekonomichni nauky, no. 3 (7), pp. 72-79.

11. Naumov, A.O. (2007), "Classification of risks in the international practice", *Ekonomika ta derzhava*, no. 1, pp. 38-41.

12. Nepochatenko, O.O. and Pushka, O.V. (2011), "Features manifestations of production risks in agriculture", *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho natsionalnogo universytetu sadivnytstva*, iss. 75, part 2, Uman, Ukraine, pp. 292-297.

13. Nuzhna, S.A. (2007), "Economic risk assessment of agricultural enterprises", *Ekonomika APK*, no. 4, pp. 51-59.

14. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), Tax Code of Ukraine dated 02.10.2010 no. 2755-VI, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (access date February 15, 2019).

15. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "On the peculiarities of agricultural products insurance with state support" dated February 9, 2012 no. 4391-VI, available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4391-17> (access date February 12, 2019).

16. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Law of Ukraine "On Insurance" dated 07.03.96 no. 85/96-VR, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80> (access date February 12, 2019).

17. Stetsiuk, P.A. (2008), *Teoriia i praktyka upravlinnia finansovymy resursamy silskohospodarskykh pidpriemstv* [Theory and practice of financial management of agricultural enterprises], monograph, NNTs IAE, Kyiv, Ukraine, 386 p.

18. Tarelyk, N.V. (2011), "Information support of insurance risk management in the agrarian sphere", *Ekonomika APK*, no. 12, pp. 156-161.

19. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Law of Ukraine "The Civil Code of Ukraine" dated 16.01.2003 no. 435-IV, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (access date February 12, 2019).

Стельмашук А.М. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ РИНКУ АГРАРНОГО СТРАХУВАННЯ З ДЕРЖАВНОЮ ПІДТРИМКОЮ

Мета. Обґрунтування сутності ринку агостраховання, визначення основних організаційно-методичних засад його формування, проведення структурної характеристики його структурних елементів та оцінки ефективності функціонування існуючого ринку страхування сільськогосподарської продукції в Україні, а також визначення напрямів удосконалення процесу агостраховання, зокрема формування ринку аграрного страхування з державною підтримкою.

Методика дослідження. В процесі дослідження використано загально-наукові та спеціальні методи дослідження, зокрема методи: діалектики та наукової абстракції – при визначенні сутності ринку аграрного страхування з державною підтримкою; аналізу та синтезу – при визначенні структурних елементів побудови фінансово-страхової архітектури аграрного підприємства. При створенні методологічного алгоритму побудови фінансово-страхової архітектури аграрних підприємств використано методичний підхід, який враховує різноманіття фінансово-управлінських процесів в їх взаємозв'язку та взаємозалежності для забезпечення ефективного страхування в аграрній сфері.

Результати. Визначено, що агостраховання має унікальну особливість, яка полягає в тому, що воно є життєздатним у довгостроковій перспективі, як правило, лише за умови, що уряд забезпечує фінансову підтримку системи. При цьому субсидії мають застосовуватися у такий спосіб, щоб система не виявилася спотвореною.

Встановлено, що у сільському господарстві ризики є висококорельованими (системними), а тому можливі великі збитки для великої кількості суб'єктів аграрного ринку одночасно.

Обґрунтовано, що участь держави у підтримці страхування сільськогосподарських ризиків диктується, з одного боку, унікальністю сільськогосподарських ризиків, а з другого – необхідністю зробити фінансову допомогу держави сільському господарству цільовою.

Виявлено, що особливості сільського господарства, які зумовлюють доцільність участі держави в страхуванні агроризиків, пов'язані з складними погодними умовами та іншими ризиковими факторами виробництва продовольчої продукції.

Наукова новизна. Визначені програми страхування, які спроможні стимулювати аграріїв до запровадження більш досконалих виробничих процесів, що сприяє довірі кредиторів, а значить – розширенню доступу виробників до кредитних ресурсів, а в загальному сприяє запровадженню нових технологій, здатне слугувати платформою для об'єднаних партнерських угод між державними органами та приватним сектором у галузі страхування та перестраховання, що спонукає до втілення в життя інших ініціатив з управління ризиками в сільському господарстві.

Практична цінність. Обґрунтовано, що агостраховання з державною підтримкою вважається позитивним, технічно доцільним механізмом для стабілізації виробництва і доходів сільгосптоваровиробників, стимулювання їх до проактивного управління своїми ризиками, сприяння запровадженню кращих технологій управління господарством та ефективнішого цільового витрачання бюджетних коштів порівняно з несистемними катастрофічними виплатами. Виявлено, що аграрне страхування займає центральне місце в системі господарювання країн, що базуються на ринкових засадах, забезпечуючи, з одного боку, надійний страховий захист від ризиків суб'єктів ринкових відносин, страховий захист майнових інтересів членів суспільства та потреби економіки в інвестиційних ресурсах – з іншого боку. Крім того страхування є невід'ємним елементом економічних

відносин сільськогосподарських підприємств різних форм власності.

Встановлено, що без участі держави приватні страхові та перестрахові компанії не зможуть виділити достатні фінансові кошти, щоб повною мірою відповідати за зобов'язаннями, пов'язаними з системними ризиками в сільському господарстві. Крім того, без підтримки уряду, коли страхові виплати в окремі роки будуть надзвичайно високими через стихійні лиха, такий стан справ або знеохотить приватні компанії страхувати аграрні ризики, або призведе до такої ескалації тарифів, що страхування стане недоступним для сільгосптоваровиробників.

Ключові слова: сільське господарство, агротоваровиробники, страхування, аграрні ризики, державна підтримка, страхові компанії, страхові виплати, страховий ринок.

Stelmashchuk A.M. ORGANIZATIONAL AND METHODOLOGICAL BASES OF THE MARKET FORMATION OF AGRARIAN INSURANCE WITH STATE SUPPORT

Purpose. The aim of the article is the substantiation of the essence of the market of agricultural insurance, the determination of the basic organizational and methodical principles of its formation, the structural characterization of its structural elements and the assessment of the effectiveness of the functioning of the existing agricultural insurance market in Ukraine, as well as the determination of the directions of improvement of the agricultural insurance process, in particular the formation of the market of agrarian insurance with state support.

Methodology of research. General scientific and special methods of research are used in the process of research, in particular methods: dialectics and scientific abstraction – in determining the essence of the market of agrarian insurance with state support; analysis and synthesis – in determining the structural elements of the construction of financial and insurance architectural engineering of an agrarian enterprise. When creating a methodological algorithm for constructing financial and insurance architectures of agrarian enterprises, a methodical approach is used which takes into account the diversity of financial and managerial processes in their interconnection and interdependence in order to ensure effective insurance in the agrarian sector.

Findings. It has been determined that agricultural insurance has a unique feature, which is that it is viable in the long run, usually only if the government provides financial support to the system. In this case, subsidies should be applied in such a way that the system is not distorted.

It has been established that the risks are highly correlated (systemic) in agriculture and therefore large losses can be incurred for a large number of subjects of the agrarian market at the same time.

It is substantiated that state participation in support of agricultural risk insurance is dictated, on the one hand, by the uniqueness of agricultural risks, and, on the other hand, the need to make financial assistance to the state of agriculture targeted.

It is revealed that the features of agriculture, which determine the expediency of state participation in insurance of agro-risks, are associated with difficult weather conditions and other risk factors of food production.

Originality. Defined insurance programs that are able to stimulate farmers to introduce more sophisticated production processes, which promotes credibility of lenders, and hence the expansion of producers' access to credit, and generally encourages the introduction of new technologies, can serve as a platform for unifying partnership agreements between public authorities and the private sector in the field of insurance and reinsurance, which prompts implementation of other risk management initiatives in agriculture.

Practical value. It is substantiated that agricultural insurance with state support is considered a positive, technically feasible mechanism for stabilizing production and incomes of agricultural producers, encouraging them to proactively manage their risks, promoting the introduction of the best technologies for managing the economy and more efficient targeting of budget funds compared to non-system catastrophic payments. It is found that agrarian insurance occupies a central place in the economic system of countries based on market principles, providing, on the one hand, reliable insurance protection against risks of subjects of market relations, insurance protection of property interests of members of society and the needs of the economy in investment resources – from the other side. In addition, insurance is an integral part of the economic relations of agricultural enterprises of different forms of ownership.

It has been established that privately owned insurance and reinsurance companies will not be able to allocate sufficient financial resources to the full extent without state participation to fully assume obligations related to systemic risks in agriculture. Moreover, without government support, when insurance payments in some years will be extremely high due to natural disasters, this state of affairs will discourage private companies from insuring agricultural risks, or will lead to such escalation of tariffs that insurance will become inaccessible to agricultural producers.

Key words: agriculture, agricultural producers, insurance, agrarian risks, state support, insurance companies, insurance payments, insurance market.

Стельмашук А.М. ОРГАНИЗАЦИОННО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ РЫНКА АГРАРНОГО СТРАХОВАНИЯ С ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКОЙ

Цель. Обоснование сущности рынка агрострахования, определение основных организационно-методических основ его формирования, проведения структурной характеристики его структурных элементов и оценки эффективности функционирования существующего рынка страхования сельскохозяйственной продукции в Украине, а также определение направлений совершенствования процесса агрострахования, в частности формирования рынка аграрного страхования с государственной поддержкой.

Методика исследования. В процессе исследования использованы обще-научные и специальные методы исследования, в частности методы: диалектики и научной абстракции – при определении сущности рынка аграрного страхования с государственной поддержкой; анализа и синтеза – при определении структурных элементов построения финансово-страховой архитектоники аграрного предприятия. При создании методологического алгоритма построения финансово-страховой архитектоники аграрных предприятий использовано методический подход, учитывающий многообразие финансово-управленческих процессов в их

взаимосвязи и взаимозависимости для обеспечения эффективного страхования в аграрной сфере.

Результаты. Определено, что агрострахование имеет уникальную особенность, которая заключается в том, что оно является жизнеспособным в долгосрочной перспективе, как правило, лишь при условии, что правительство обеспечивает финансовую поддержку системы. При этом субсидии должны применяться таким образом, чтобы система не оказалась искаженной.

Установлено, что в сельском хозяйстве риски высоко коррелированными (системными), а потому возможны большие убытки для большого количества субъектов аграрного рынка одновременно.

Обосновано, что участие государства в поддержке страхования сельскохозяйственных рисков диктуется, с одной стороны, уникальностью сельскохозяйственных рисков, а с другой - необходимостью сделать финансовую помощь государства сельскому хозяйству целевой.

Выявлено, что особенности сельского хозяйства, которые обуславливают целесообразность участия государства в страховании агрорисков, связаны со сложными погодными условиями и другими рисковыми факторами производства продовольственной продукции.

Научная новизна. Определены программы страхования, которые способны стимулировать аграриев к внедрению более совершенных производственных процессов, что способствует доверию кредитодателей, а значит - расширению доступа производителей к кредитным ресурсам, а в общем способствует внедрению новых технологий, способно служить платформой для объединительных партнерских соглашений между государственными органами и частным сектором в области страхования и перестрахования, что побуждает к воплощению в жизнь других инициатив по управлению рисками в сельском хозяйстве.

Практическая ценность. Обосновано, что агрострахование с государственной поддержкой считается положительным, технически целесообразным механизмом для стабилизации производства и доходов сельхозтоваропроизводителей, стимулирования их к проактивному управлению своими рисками, содействия внедрению лучших технологий управления хозяйством и эффективного целевого расходования бюджетных средств по сравнению с несистемными катастрофическими выплатами. Выявлено, что аграрное страхование занимает центральное место в системе хозяйствования стран, основанные на рыночных принципах, обеспечивая, с одной стороны, надежную страховую защиту от рисков субъектов рыночных отношений, страховую защиту имущественных интересов членов общества и потребности экономики в инвестиционных ресурсах - с другой стороны. Кроме того страхование является неотъемлемым элементом экономических отношений сельскохозяйственных предприятий различных форм собственности.

Установлено, что без участия государства частные страховые и перестраховочные компании не смогут выделить достаточные финансовые средства, чтобы в полной мере отвечать по обязательствам, связанным с системными рисками в сельском хозяйстве. Кроме того, без поддержки правительства, когда страховые выплаты в отдельные годы будут чрезвычайно высокими из-за стихийных бедствий, такое положение дел или лишит желания частные компании страховать аграрные риски, или приведет к такой эскалации тарифов, что страхование станет недоступным для сельхозтоваропроизводителей.

Ключевые слова: сельское хозяйство, агротоваропроизводители, страхование, аграрные риски, государственная поддержка, страховые компании, страховые выплаты, страховой рынок.